

Газнюк Л.М

## СОМАТИЧНЕ БУТТЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ОСОБИСТОСТІ

Соціальний статус людини є одним з найважливіших факторів формування її соматичного буття. Зовнішній вигляд людини, її манера ходити, говорити, вітатися, сидіти і т. ін. відображають її місце у соціальному просторі, її статус у суспільстві, який визначається сукупністю зв'язків індивіду всередині своєї соціальної групи та між іншими групами.

Якщо спробувати установити ці зв'язки індивіду, то виявиться, що всі люди мають різні рівні добробуту, прибутків, влади, зайняті різними видами діяльності. Звичайно, є багато інших соціальних ознак, які відрізняють індивідів (стать, вік, віросповідання, етнічну приналежність та ін.). Але три головні критерії – багатство, влада, престиж професії – групує людей у соціальну вертикаль. “Невський проспект” М. Гоголя [2, с.9-12] – прекрасна ілюстрація соціального розшарування суспільства. Тут ми наче на виставці різних соціальних типів, які виходять у різний час із різною метою на “Невський проспект” – цю “всезагальну комунікацію Петербурга”. Протягом одного дня тут можна було зустріти відставного солдата, гувернерів і гувернанток – “блідих міс і рожевих слов'янок”, які величаво йшли позаду своїх вихованців, наказуючи їм підіймати плече і триматися прямо, чиновників за власними дорученнями, які відрізняються “благородством своїх занять і звичок”, чиновників іноземної колегії, які тільки одні й носили, як соболь, чорні бакенбарди, “голодних титулярних радників”, молодих колезьких регістраторів, гувернських і колезьких секретарів, “з осанкою, показуючою, що вони зовсім не сиділи шість годин у присутності”, артельщика, “живучого все життя на живу нитку, у якому все ворухиться: спина і руки, і ноги, і голова, коли він учтиво проходить по тротуару”, “низького ремісника” і т. ін.

“Полімерна, рольова і статутна диспозиція актуалізує проблему розрізнення, оскільки успішна комунікація і усвідомлена поведінка вимагає пізнання суб'єктами один одного” [7, с. 117]. Соціальна група, умови її життєдіяльності, цінності цієї групи визначають поведінку індивіду у суспільстві, його соматичне буття у зовнішній тілесній вираженості назовні: спосіб ходити, рухатись, сидіти за столом, посміхатись, говорити зі слугами чи собі подібними, зі знатними людьми, начальством і так далі.

Соматичне буття людини в його зовнішньому вияві визначено, з одного боку, його приналежністю до свого соціального кола, а з другого – повинно слугувати як розпізнавальний знак, до якого кола належить його персона. І чим більш високе місце у соціальній ієрархії займає людина, тим регламентованішою, тим вимушенішою стає поведінка і зовнішній вигляд.

Звертаючись до історії своєї давнини, чи то до часів більш близьких, як то і до нашої сучасності, легко помітити, що соціальне начало у вигляді людини дуже своєрідне, не прямо, але відображає ієрархічну будову суспільства, а соціальна роль людини зобов'язує його приводити своє соматичне буття у необхідну з нею відповідність. Так, зовнішність князів Київської Русі завжди ефектна і повернута до глядача, князь “красень обличчям, грізний, і світлий очима, всюди він перший у виконанні своїх обов'язків: на банкеті і у церкві, у побуті і під час прийому послів. Його вигляд легко пізнаваний, простий і значущий” [6, с. 32]. Ефектний і парадний портрет князя, який постає у всьому вигляді свого княжого сану і величі, намальований літописцем, продиктований, як пише Д. Лихачов, його належністю до феодалної верхівки, да і “кожна діюча особа літопису зображається тільки як представник певної соціальної категорії. Князь оцінюється за його “княжими” костюми, монах – “чернецькими”, міський житель – як підданий або васал... кожна людина постає для літописця на певній сходинці у феодалній ієрархії. Для кожної шаблони формувалися свої норми поведінки, свій ідеал і свій трафарет зображення” [6, с. 26]. Ці чітко розписані соціальні ідеали формують само суспільство, а літописець, письменник, художник і т. ін. лише відображає оцінку суспільством індивіду і таким чином начебто виступає від імені цього суспільства, будучи саме одним із соціоструктурних елементів у піраміді багатства, влади, престижності. Хода, погляд, фізіономія виражають не тільки природою дані особливості, особисті смаки і переконання, але і поняття, уявлення свого середовища про зовнішній вияв соматичного буття людини.

Так соматичне буття дворянина відрізняється від інших не фізичною могутністю, силою і міцністю своїх членів, а статусом господаря життя, пестуна долі, наказує дворянину і дворянці ніжити, пестити своє тіло. Воно повинно бути випеченим, граціозним, демонструвати оточуючим нездатність до фізичної праці, витонченість, вишуканість манер. Природна плоть як ознака міцного здоров'я цінується менше, аніж рафінована зніженість. “Красива вузька кістка. Нездатна до роботи, нездатна до сильних рухів, зате уміє тим більше ніжно і делікатно пестити. Красива маленька ніжка, рух якої схожий на танець, ледь здатна ходити і зовсім нездатна ступати рішуче і твердо ... прекрасним вважається ... таке тіло, яке не виділяється силою” [9, с.82]. Думку про те, що уявлення про соматичне буття відображають класові, станові характеристики, найбільш рішуче і послідовно захищав М.Чернишевський у своїй відомій дисертації “Естетичне ставлення мистецтва до дійсності”: у світської красуні “маленькі ручки і ніжки – вони ознака такого життя, яке одне і здається життям для вищих класів суспільства, життя без фізичної праці, якщо у світської жінки великі руки і ноги, це ознака або того, що вона поганого складу, або того, що вона не із старовинного роду... рум'янець на щоках і квітуча здоров'ям свіжість продовжують бути привабливими і для світських людей, але хворобливість, слабкість, в'ялість, млосність також мають в очах їх гідність краси, які скоро здаються наслідком розкішно-бездіяльного способу життя. Блідість, млосність, хворобли-

вість мають ще й інше значення для світських людей... від сильних відчуттів, від палких пристрастей людина швидко зношується: як же не зачаруватись млосністю, блідістю красуні, якщо млосність і блідість служать ознакою, що вона багато жила..." [10, с.70].

В аристократичному суспільстві цінуються прояви не справжніх почуттів і настроїв, а вміння вести гру, гру в кохання, в залицяння: не пристрасні рухи почуттів у їх тілесному вираженні, а навпаки – галантна ніжність і спритність в поведженні.

У дворянському середовищі культивуються рафінованість і витонченість зовнішнього вигляду на противагу могутності форм, а фривольність у вираженні почуттів частіше за все замінюють як самі пристрасні, так і бурхливий їх вияв. Зовнішність дворянина повинна переконувати, що у будь-якій ситуації він вміє показати свою галантність, витонченість, а фізична краса, пропорційність фігури не важливі для виконання цієї ролі. Салонний етикет, життя без фізичної і особливої розумової напруги, роль «волокіти» за жінками формує жіночі риси у зовнішньому вигляді. Його поведінці властиві такі риси, як кокетство, граціозність, подвійний сенс. Найбільш характерний такий вияв соматичного буття дворянина у період найвищого панування його соціального стану – в період абсолютизму: "чоловік тепер більше, ніж коли-небудь схожий на жінку. Він носить довге кучеряве волосся, посипані пудрою і надушені духами... зуби не лише чистять, але і відбілюють, обличчя підрум'янюють. Чоловік ходить пішки і навіть роз'їждає у колясці як можна рідше, споживає легку їжу, любить зручні крісла, ложе для спочинку; на зовнішній вигляд він скоріше схожий на перевдягнену, запальну камеристку", лінії, які відповідають жіночій істоті, лягли в основу стилю життя чоловіка-дворянина.

Людина дворянського стану або близького до нього, "багата й добре вихована", веде спокійний і доволі розніжений образ життя і XIX ст., про що писав І.Тен: "Наш сучасник встає у вісім годин ранку, одягається в халат, п'є шоколад, йде у свою бібліотеку, проглядає декілька папок з паперами, якщо він ділова людина, або перегортає декілька нових книг, якщо він людина світська, після цього з досить спокійним, непохитним духом, пройде декілька разів назад і вперед по м'якій ковдрі і поснідавши у красивій, добре натопленій кімнаті, він йде прогулятися на бульвар, курить сигарету, заходить у клуб, щоб прочитати газети, говорить про літературу, про біржові курси, про політику або залізничні дороги... Він спокійно лягає спати з думкою, що завтра почнеться теж саме... Де ця людина могла спостерігати за тілом? Він бував у купальнях і споглядав цю смішну калюжу, у якій полошуться усілякі уроди; можливо, якщо він допитливий, йому доводилось три-чотири рази у житті спостерігати ярмаркових силачів; він не бачив більш відвертої нагоги, ніж у балеті. Що стосується великих пристрастей, то яким випробуванням піддавався він? ... Йому невідомі сильні пристрасні, які ставлять на карту його життя і життя близьких йому людей... Він дуже спокійний, дуже захищений, дуже розмінюється на дрібниці, за виключенням такого нещасливо-го випадку, як дуель..." [8, с.60].

Жіночоподібному дворянину, улюбленцю панночок і салонному королю протистоїть соматичне буття буржуа, людини дії, а не гульвіси, ледацюги. Фізіономія буржуа активно змінювалась протягом більш, ніж вікового періоду. В кінці XVIII ст. і початку XIX ст. його руки не випещені, рухи незграбні, не відрізняються вишуканістю. Грубість і неприборканість у насолодах були типовими для цих людей. Вони багато їли і пили, багато любили, а розгнуданість англійських буржуа навіть увійшла у поговорку [9, с.86].

Людина розуму і волі, а головне, практична, раціональна людина могла вирішити ці завдання. Енергійність і раціональність, виражені на зовні – у рухах, жестах, міміці обличчя, у поведінці – ось ті головні особливості, які усі все більшою мірою починали домінувати у соматичному бутті буржуа, цієї ділової і підприємливої людини. "ясний, енергійний погляд, пряму і напружену осанку, жести, наповнені силою волі, відтінок самосвідомості у голосі, руки, здатні не тільки хватати, але і утримувати захоплене, ноги, енергійно ступаючі і твердо стоячі на завойованій позиції" [9, с.104], – таких особливостей соматичного буття вимагає від буржуа його клас.

Дослідник способу життя і психології "праздного класу" Т.Веблен підкреслював, що накопичення багатства, створення капіталу вимагає від людини "доблесть у наївному значенні цього слова", тобто культивування таких якостей, як жорстокість, поважність, настирливість у досягненні мети, нерозбірливість у засобах. Хоча в результаті способи накопичення багатства, а також якості, необхідні для його утримання, змінюються ("проста агресія і неприборкане насилля уступили місце хитрощам і шахрайству") [1, с.236].

Образ людини, яка воліє поводитись з людьми, асоціюється з твердим, але коректним поглядом, високим лобом, і тією солідністю, яка полягає не стільки або зовсім не в силі і могутності фізичній, скільки у силі впливу, у самодостатності, у переконливості свого тілесного і поведінкового абирусу.

Письменник Джон Голсуорсі, створив відомий образ власності у вигляді англійського буржуазного сімейства Форсайтів, описав і зовнішній вигляд власника. Прототипом цього героя служили члени сім'ї письменника і особливо батько: "суворий вираз їх обличчя, міцно зжаті губи говорять про те, що вони почувують себе охоронцями твердокам'яних устоїв не тільки буржуазної сім'ї, але і держави" [3; 5]. Необхідність завжди рахувати і твердо розраховувати, бути бережливим, особливо у розподілі часу, не дозволять витратам перевищувати прибуток, раціональність у діяльності господарчої людини і усунення з неї нерациональних моментів визначає долю цієї "економічної людини" (В. Зомбарт), але і впливає на її соматичне буття. Цей вплив полягає у тому, що "економічна людина" повинна постійно долати можливість і бажання емоційної виразності зовні і завжди бути підпорядкованою абсолютній раціональності. "... Трата енергії у сучасної економічної людини як екстенсивно, так і інтенсивно підвищується до меж можливого

для людини..., надлишок ділової діяльності розслаблює тіло і спокушає душу... всі пориви духу і серця віддаються в жертву одному інтересу, справі ... резюмуючи, ми можемо сказати: підприємливі натури – це люди з яскраво вираженою інтелектуально-волюнтаристською обдарованістю, яку вони повинні мати понад звичайного ступеню і із зачухнутим чуттєвим й душевним життям” [5, с. 138, 154].

У цієї ділової людини майже усі відчуття притупляються, у неї не вистачає часу і натхнення для самої любові та гри у неї. “Навіть там, де, здавалося б, повинна розкриватися спонтанність індивіду, його таємнича своєрідність у інтимному житті, панує всеохоплююча рецептурність” [4, с.159]. Ця людина стає схожою на діловий механізм або рахункову машину.

Отже, багатство, влада і престиж – ось ті головні умови, які формують соматичне буття індивіда, який належить до вищих прошарків суспільства, і залишають на ньому свій слід.

Характеризуючи соматичне буття з точки зору його соціально-статусної приналежності, ми прагнули поставити персональну сомю на другий план. В нашій уяві постають люди, які начебто втратили індивідуальне соматичне буття, вони ніби живуть в тих тілесних пластичних формах, які потребують від них виконання певних соціальних ролей. Саме соціальна належність, вид діяльності формують певний тілесний стандарт дворянина і купця, торговця і лікаря, злочинця і повії, що визначає персональне соматичне буття кожного представника даної категорії.

#### Література

1. Веблен Т. Теория праздного класса. - М., 1984.
2. Гоголь Н.В. Невский проспект. Собрание сочинений. - М., 1966.
3. Голсуорси Д. Сага о Форсайтах. - М., 1973.
4. Гуревич П.С. Философия культуры. - М., 1995.
5. Зомбарт В. Буржуа. - М., 1994.
6. Лихачев Д. Человек в литературе Древней Руси. - М., 1970.
7. Мостовая И. Социальное расслоение: символический мир метаигры. - М., 1996.
8. Тэн И. Философия искусства. - М., 1995.
9. Фукс Э. Иллюстрированная история нравов. Галантный век. - М., 1994. - Т.2.
10. Чернышевский Н.Г. Эстетическое отношение искусства к действительности // Избранные эстетические произведения. - М., 1978.